

PERSOONALLISUUS JA VALTA

MODERNIN EUROOPAN RAKENTAJAT
JA TUHOAJAT

IAN KERSHAW

DOCENDO

IAN KERSHAW

**PERSOONALLISUUS
JA VALTA**

MODERNIN EUROOPAN
RAKENTAJAT JA TUHOAJAT

Suomentanut Jaana Iso-Markku

DOCENDO

Suomennoksen copyright © Jaana Iso-Markku ja Docendo 2023
Docendo on osa Werner Söderström Osakeyhtiötä

Englanninkielinen alkuteos

Personality and Power, Builders and Destroyers of Modern Europe

Copyright © 2022, Ian Kershaw

All rights reserved

Taitto: Jukka Iivarinen / Taittopalvelu Vitale

Kansi: Jarkko Lemetyinen / KatseDesign

ISBN 978-952-382-671-7

Painettu EU:ssa

Stephenin muistolle

SISÄLLYS

<i>Kuvaluettelo</i>	9
<i>Esipuhe</i>	11
Johdanto: Yksilö ja historiallinen muutos	15
1 Vladimir Iljitš Lenin: Vallankumousjohtaja, bolševistisen valtion perustaja.....	39
2 Benito Mussolini: Fasismien ikoni.....	79
3 Adolf Hitler: Sodan ja kansanmurhan alullepanija.....	119
4 Josif Stalin: Oman kansansa terrorisoija, ”Suuren isänmaallisen sodan” sankari	159
5 Winston Churchill: Ison-Britannian sotasankari	199
6 Charles de Gaulle: Ranskan suuruuden palauttaja.....	239
7 Konrad Adenauer: Länsi-Saksan rakentaja	279
8 Francisco Franco: Kansallismielinen ristiretkelijä.....	317
9 Josip Broz Tito: Sosialistisen Jugoslavian kruunaamaton kuningas.....	355
10 Margaret Thatcher: Kansallinen uudistaja.....	395
11 Mihail Gorbatšov: Neuvostoliiton hajottaja, uuden Euroopan rakentaja	437
12 Helmut Kohl: Yhtenäisyyden liittokansleri, Euroopan yhdentymisen kantava voima.....	477
Lopuksi: Historian tekijät – omana aikanaan.....	515
<i>Viitteet</i>	551
<i>Kiitokset</i>	583
<i>Henkilöhakemisto</i>	585

KUVALUETTELO

- s. 36–37. Lenin johtaa Sovnarkomin (Kansankomissaarien neuvoston) kokousta lokakuun 3. päivänä 1922. *Hulton Deutsch / Corbis Historical.*
- s. 76–77. Ihailijat tervehtivät Mussolinia lokakuussa 1942. *Ullstein Bild Dtl.*
- s. 116–117. Hitler 55-vuotispäivänään huhtikuun 20. päivänä 1944. *Ullstein Bild Dtl.*
- s. 156–157. Stalin johtaa Neuvostoliiton toimeenpanevan keskuskomitean presidiumin puheenjohtajan Mihail Kalininin hautajaissaatto Moskovan Punaisella torilla kesäkuun 5. päivänä 1946. *Serge Plantureux / Corbis Historical.*
- s. 196–197. Churchill sotalaiva HMS *Prince of Walesin* kannella Atlantin konferenssin aikaan elokuussa 1941. *Photo 12 / Universal Images Group.*
- s. 236–237. De Gaulle suuren väkijoukon keskellä ensimmäisellä vierailullaan Algeriaan kesäkuussa 1958. *Danielle Darolle / Sygma.*
- s. 276–277. Konrad Adenauer (oikealla) seurassaan Länsi-Berliinin pormestari (ja myöhempi liittokansleri) Willy Brandt ja Yhdysvaltain presidentti John F. Kennedy kesäkuun 26. päivänä 1963. *Bettmann.*
- s. 314–315. Franco julistetaan generalissimukseksi ja valtionpäämieheksi lokakuun 1. päivänä 1936. *Hulton Deutsch / Corbis Historical.*
- s. 352–353. Tito ja neuvostojohtaja Nikita Hruštšov rentoutuvat risteilyllä Adrianmerellä Hruštšovin Jugoslavian-vierailun aikana vuonna 1963. *Keystone / Hulton Archive.*
- s. 392–393. Margaret Thatcher (vasemmalta oikealle) Nigel Lawsonin, Norman Tebbitin ja Paul Channonin seurassa vuoden 1987 parlamenttivaalien aattona. *Keystone / Hulton Archive.*

PERSOONALLISUUS JA VALTA

s. 434–435. Mihail Gorbatšov keskustelee moskovalaisten kanssa huhtikuun 17. päivänä 1985. *AFP via Getty Images*.

s. 474–475. Helmut Kohl huiskuttaa väkijoukolle Bonnissa kesäkuun 23. päivänä 1975. *Thomas Imo / Phototek via Getty Images*.

ESIPUHE

On ilmeistä, että jotkut poliittiset johtajat, niin demokraattiset kuin diktatorisetkin, kaikki persoonallisuudeltaan hätkähdyttäviä, jättävät suuren jäljen historiaan. Mutta mikä nostaa vahvat persoonallisuudet valtaan? Ja mikä edistää – tai rajoittaa – heidän vallankäyttöään? Mitkä yhteiskunnalliset ja poliittiset olosuhteet määräävät, minkä tyyppistä valtaa he ilmentävät ja minkälaiset johtajat – autoritaariset vai demokraattiset – menestyvät? Miten tärkeä tekijä on persoonallisuus itsessään, sekä valtaan nousemisessa että vallan käyttämisessä? Televisio, sosiaalinen media ja lehdet kohottavat persoonallisuuden roolin lähes luonnonvoiman kaltaiseksi, kahlitsemattomaksi poliittiseksi voimaksi, joka toteuttaa muutoksen yksilön tahdon kautta. Mutta niin vahvoilta kuin johtajat näyttävätkin, rajoittavatko heitä tosiasiaissa voimat, joita he eivät pysty hallitsemaan?

Nämä ovat historiallisen analyysin peruskysymyksiä, mutta viimeaikaiset kokemukset Donald Trumpin, Vladimir Putinin, Xi Jinpingin, Recep Tayyip Erdoğanin ja muiden ”vahvojen johtajien” johtajuudesta ovat ehkä antaneet niille uutta merkitystä.

Voitaisiin ehkä sanoa, että poikkeusajat tuottavat poikkeuksellisia johtajia, jotka tekevät yhtä poikkeuksellisia – ja usein kauheita – asioita. Näitä poikkeusaikoja yhdistävä tekijä on systeeminen kriisi. Tämän kirjan tapaustutkimukset 1900-luvun eurooppalaisista johtajista, joista jotkut ovat diktaattoreita, toiset demokraatteja,

käsittelevät – yhtä lukuun ottamatta – tällaisia poikkeuksellisia johtajia, jotka poikkeuksellisten olosuhteiden tuloksena ovat päässeet käyttämään heille tyypillistä valtaa. Ainoa tässä tarkasteltu johtaja, joka ei sovi kuvioon, on Helmut Kohl, jolle poikkeuksellisuus ojennettiin tarjottimella, kun neuvostoblokin romahtaminen tarjosi odottamatta tilaisuuden Saksan yhdistämiseen. Siihen saakka Kohl oli ollut täysin tavallinen demokraattinen johtaja. Hänen tapuksensa osoittaa kenties sen, että vakaisissa oloissa, joissa ei ole systeemistä kriisiä, poliittiset johtajat vain tönäisevät vähän historiallisen muutoksen vipua, koska heitä ajavat eteenpäin menestymisen vaaleissa ja laajemmat taloudelliset, sosiaaliset tai kulttuuriset muutoksen voimat, joita he parhaimmillaankin pystyvät hallitsemaan vain osittain ja joiden vietäväksi he mielellään asettuvat. Valitsemani tapaustutkimukset keskittyvät erityisesti poikkeukselliseen eivätkä tarkastele niitä eurooppalaisia 1900-luvun poliittisia johtajia, joiden toiminta saattoi toisinaan olla arvokasta ja hyödyllistä mutta oli kuitenkin tavanomaista ja sai aikaan vain osittaisia ja asteittaisia muutoksia. Jos olisin tarkastellut ”normaalimpien”, vähemmän poikkeuksellisten johtajien toimintaa, tuloksena olisi ollut toisenlainen kirja. Minun oli kuitenkin tehtävä valinta. On lisäksi vaikea kieltää, etteivätkö henkilöt, jotka olen ottanut kirjaan mukaan, olisi todellakin muuttaneet – vaikkakin usein hyvin kielteisellä tavalla – merkittävästi Euroopan historiaa.

Tuloksena on sarja tulkitsevia esseitä tavasta, jolla tietyt epätavalliset poliittiset persoonallisuudet hankkivat vallan ja käyttivät sitä. Haluan erityisesti korostaa, että kyse *ei* ole pienoiselämäkertoista. Kaikki tarkasteltavaksi valitut johtajat ovat niin tärkeitä ja heidän vaikutuksensa niin suuri, että heistä on luonnollisesti kirjoitettu monia henkilöhistorioita, jotka pohjautuvat perusteelliseen historialliseen tutkimukseen. Olen nojautunut näihin elämäkertoihin ja muihin merkittäviin teoksiin, jotka liittyvät kyseisiin henkilöihin. En ole itse tehnyt näitä yksilöitä koskevaa perustutkimusta, lukuun

ottamatta Hitleriä, jonka kohdalla saatoinkin hyödyntää joitakin vuosia sitten tekemääni yksityiskohtaista työtä.

Kaikki luvut noudattavat samaa kaavaa. Ensin tarkastelen persoonallisuuspiirteitä ja olosuhteita, jotka suosivat tietyn tyyppistä persoonallisuutta ja tarjosivat johtajalle tilaisuuden päästä valtaan. Sitten tarkastelen valikoivasti tuon vallan käyttämiseen liittyviä piirteitä ja rakenteita, jotka tekivät sen mahdolliseksi. Jokainen luku päättyy arvioon kyseisen johtajan perinnöstä.

Johdannossa hahmottelen tutkimuksen puitteet ja esitän vallan saavuttamisen ja käytön edellytyksistä joukon yleisiä väitteitä, joita sitten käsittelem verratavasti Lopuksi-osiossa. Lähdeviitteiden ja selitysten määrän olen pyrkinyt pitämään mahdollisimman pienenä.

Tämä kirja käsittelee historiaa – joskin läheistä historiaa, joka on monessa tapauksessa yhä tuskallista. Eurooppa on siirtynyt eteenpäin kirjassa kuvatuista ajoista – ja huolimatta eräistä nykypäivän huolestuttavista ongelmista valtaosin parempaan suuntaan, erityisesti, jos mietitään 1900-luvun ensimmäisen puoliskon kauhuja. Viimeaikaiset tapahtumat ovat nostaneet esiin tiettyjä huolestuttavia yhteiskunnallisia ja poliittisia – rasismiin, imperialismiin, orjuuteen, sukupuoleen ja identiteettiin liittyviä – teemoja, jotka ovat saaneet uusia tai ainakin viime vuosisadasta poikkeavia ilmaisumuotoja. Poliitiikka ei myöskään enää ole miesten maailma, kuten se joskus oli, ja se on hyvin ilahduttava asia. Vain yksi tämän kirjan tapaustutkimuksista käsittelee naista. Tämä heijastaa sitä tosiasiaa, että 1900-luvulla politiikka oli hyvin pitkälti miesten yksinoikeus. Mukana ei ole yhtään ei-valkoista henkilöä – muistutus siitä, että eurooppalainen politiikka 1900-luvulla oli paitsi miesten, myös valkoisten miesten maailma. Omana aikanamme tapahtuvat muutokset ovat itsessään osoitus siitä, että on voimia, joiden mahti ylittää kaikkein vahvimman poliittisen johtajan mahdollisuudet ja saa aikaan pitkän aikavälin yhteiskunnallisen uudistumisen.

Historia tarjoaa vain hyvin vähän, jos lainkaan, vakuuttavia ohjeita tulevaisuuden varalle. Se antaa kuitenkin ymmärtää, että politiikan jättäminen sellaisten vahvojen persoonallisuuksiin käsiin, jotka väittävät tietävänsä ihmelääkkeen, joka parantaa nykyiset sairaudet, ja ajavat suurta muutosta, joka muuttaa hetkessä kaiken hyväksi, on harvoin hyvä vaihtoehto. ”Varo, mitä toivot”, on hyödyllinen ohje, joka kannattaa pitää mielessä, kun pohtii poliittiseksi johtajaksi haluavien väitteitä. Omasta puolestani luopuisin mielelläni kaikista ”karismaattisista” henkilöistä ja ottaisin tilalle vaikka sitten vähän värittömämpiäkin johtajia, jotka pystyisivät tarjoamaan osaavan ja tehokkaan hallinnon, joka perustuu kollektiiviseen harjintaan ja perusteltuihin, rationaalsiin päätöksiin, joilla tähdätään *kaikkien* kansalaisten elämän parantamiseen. Tämä taitaa kuitenkin olla silkkaa utopiaa.

Ian Kershaw

Manchester, lokakuu 2021

JOHDANTO: YKSILO JA HISTORIALLINEN MUUTOS

Missä määrin Euroopan melskeistä 1900-lukua määräsivät poliittisten johtajien teot? ”Tekivätkö” nämä johtajat Euroopan 1900-luvun? Vai tekikö 1900-luku pikemminkin heidät? Nämä kysymykset ovat osa laajempaa kysymystä: miten suuri on yksilöiden merkitys historian muovaamisessa? Muuttavatko he olennaisesti sen kulkua? Vai ohjaavatko he parhaimmillaankin vain nousuveden virtaamaan uusiin, väliaikaisiin kanaviin? Me oletamme usein automaattisesti ja kyseenalaistamatta, että poliittiset johtajat olivat enemmän tai vähemmän henkilökohtaisesti – tai jopa aivan yksin, kuten usein annetaan ymmärtää – vastuussa historian ottamasta suunnasta. Mutta miten ja miksi he olivat päätyneet siihen asemaan, että pysyivät toimimaan niin kuin toimivat? Minkälaisia rajoituksia he kohtasivat? Minkälaisen paineen alaisia he olivat? Minkälainen tuki tai vastustus oli edellytyksenä heidän toiminnalleen? Minkälaisissa olosuhteissa erityyppisten poliittisten järjestelmien johtajat menestyivät? Ja miten tärkeä siinä oli persoonallisuuden rooli? Missä määrin se väritti ja jopa määräsi ratkaisevia poliittisia päätöksiä? Miten pitkälle poliittiset johtajat vaikuttivat itse, vapaasti tekeilläään päätöksillä, siihen muutokseen, johon heidät myöhemmin yhdistettiin. Nämä kysymykset pätevät niin demokraattisiin kuin autoritaarisiin johtajiin.¹

Kysymys yksilön vaikutuksesta historialliseen muutokseen on usein ja toistuvasti askarruttanut historioitsijoita.² Eikä pelkästään heitä: Leo Tolstoi omisti lukuisia sivuja vuonna 1869 ilmestyneestä *Sota ja rauha* -teoksestaan filosofisille pohdintoille yksilön tahdon roolista historiallisten tapahtumien muovaamisessa ja yritti ”kohtaloa” korostamalla torjua käsityksen, että ”suurmiehet” määräävät tapahtumien kulun.³ Tämä kysymys on ollut epäsuorasti historian-tutkimuksen keskiössä aina siitä lähtien, kun historiasta tuli akateeminen oppiaine 1800-luvulla. Mutta vaikka se on usein nostettu esiin teoreettisena tai filosofisena kysymyksenä, siihen on harvoin tartuttu suoraan ja empiirisesti.

Saksalainen historiankirjoittaja Imanuel Geiss pohti persoonallisuuden roolia 1970-luvulla, jolloin Saksassa vallitsi voimakas torjunta henkilöitynyttä historiankirjoitusta kohtaan. Torjunta oli osittain reaktio saksalaisen historiankirjoituksen aiempaan traditioon, joka oli korostanut vahvojen, usein visionääristen yksilöiden roolia Saksan kohtalon muovaamisessa. Pääasiassa se oli kuitenkin reaktio Saksan katastrofaaliseen lähihistoriaan, jota usein implisiittisesti, ja toisinaan jopa eksplisiittisesti, pidettiin yhden miehen, Adolf Hitlerin, aikaansaannoksena. Kolmannen valtakunnan johtajakultti, joka piti kaikkia ”saavutuksia” johtajan ”suuruuden” ansiona, ja vuoden 1945 jälkeen tehty täyskäännös, jonka myötä oltiin valmiit syyttämään Hitleriä henkilökohtaisesti koko Saksaa kohdanneesta tuhosta, johtivat 1960-luvulle tultaessa siihen, että persoonallisuuden rooli historiassa kiellettiin lähes kokonaan. Näin kävi sekä Länsi-Saksassa, jossa vallitsivat rakennehistorian eri muodot, että Itä-Saksassa – ja siellä hyvin äärimmäisellä tavalla, koska marxismi-leninismi korosti talouden ensisijaisuutta. Geiss etsi keskietä yksilön roolin liioittelun ja kieltämisen väliltä. Hän ei kuitenkaan päässyt pidemmälle kuin abstraktioihin, jotka eivät olleet kovin selkeitä. ”Merkittävä persoonallisuus”, hän arvioi, ”ei tee historiaa, vaan pikemminkin antaa sen tulla näkyviin yksilöllisyyden kautta... Suuri persoona painaa parhaimmillaan

henkilökohtaisen leimansa omaan aikakauteensa.” Kysymys (suuren) persoonallisuuden roolista historiassa johtaa siten, hän lisäsi, ”vääjäämättä kysymykseen sosiaalisen, eli toisin sanoen kollektiivisen, toiminnan mahdollisuuksista ja rajoituksista, kysymykseen vapaudesta ja pakosta inhimillisessä olemassaolossamme”.⁴

Historiallisen muutoksen rakenteellisten tekijöiden voimakkaasta korostamisesta ja yksilön roolin vähättelystä seurasi, että elämäkerralla, angloamerikkalaisen historiankirjoituksen perinteisellä osatekijällä, ei ollut Saksassa enää yhtä suurta merkitystä menneisyyden tulkittamisessa. Rautaesiripun kaatumisen jälkeen tilanne alkoi kuitenkin muuttua niin Saksassa kuin muuallakin. Neuvostoblokin romahtamista seurannut marxilaisen henkisen vaikutuksen väheneminen ja alaa voittava uusi ”kulttuurihistoria”, joka hylkäsi historiallisen muutoksen takana olevan ”suuren kertomuksen” ja kattavat teoriat, johtivat sirpaloitumiseen ilman taustalla olevaa mallia tai tunnistettavaa merkitystä, niin että huomio suuntautui jälleen yksilöiden tahtoon, toimintaan ja vaikutukseen. Onkin todettu, että ”yleinen käänne abstraktista konkreettiseen” sai aikaan siirtymisen ”järjestelmästä ja rakenteesta kohti subjektia, kohti ainutlaatuista ja yksilöllistä”.⁵

Uuden vuosituhatosen lähestyessä yksi Saksan johtavista historioitsijoista, Hans-Peter Schwarz, julkaisi pitkäkhkön, tyylikkäästi kirjoitetun 1900-luvun ”muotokuvagallerian”, teoksen, jollaista ei olisi sukupolvea aikaisemmin ollut Saksassa mahdollista tehdä. Schwarz käytti ilmaisumuotonaan elämäkerrallista esseettä ja sanoi kirjansa olevan kuin ”vaellus halki historiamuseon ... jossa on nähtävillä 1900-luvun suurten hahmojen muotokuvia: vuosisadan kasvot peräkkäisinä ihmiskasvoina”. Hän myönsi, että ”persoonallisuus on vain yksi tekijä monista”, mutta lisäsi sitten: ”Kuka silti kyseenalaistaisi vakavissaan sen merkityksen?”⁶

Mielikuva poliittisesta johtajuudesta on luonnollisesti ollut kaikkea muuta kuin pysyvä. Nykyisin edes ”vahvojen johtajien”

kannattajat eivät juuri koskaan liitä heihin ”sankarillisia” piirteitä, sellaisia, jotka olivat tyypillisiä ”kohtalon miehille”, joiden teot muovasivat kansakuntiansa kohtaloita. Tällä tavoin kuitenkin kuvailtiin poliittisia johtajia 1900-luvulla, jolloin ajan romanttinen henki synnytti uskon ”suurmiehiin”.⁷ Thomas Carlylen vuonna 1840 pitämällä keuhutulla kuuden luennon sarjalla *Sankareista, sankarin-palvonnasta ja sankaruudesta historiassa* oli suuri vaikutus tällaisten uskomusten leviämiseen, ja se oli osaltaan tuomassa ”suurmies”-lähestymistapaa (naisia ei laskettu) historiaan. Carlylen näkemyksen mukaan historia ”on pohjimmiltaan siinä toimineiden suurten miesten historiaa... Kaikki aikaansaannokset, jotka näemme maailmassa, ovat vain maailmaan lähetettyjen suurmiesten ajatusten ulkoisia aineellisia seurauksia, käytännön toteutuksia ja ruumiillis-tumia.” Carlyle piti ”suurmiehiä” pelkästään positiivisina hahmoina. ”Suurmies” oli ”elävä valonlähde, jonka lähellä on hyvä ja miellyttävä olla... luontaisen alkuperäisen tietämyksen, miehuuden ja jalon sankarillisuuden lähde.”⁸

Useimmat Carlylen sankareista tulivat uskonnon alueelta (kuten Muhammed ja Luther) tai kirjallisuudesta (Dante ja Shakespeare). Viimeisessä luennossaan hän tarttui kuitenkin politiikkaan ja nosti esiin Cromwellin ja Napoleonin, jotka molemmat olivat palauttaneet järjestyksen kumoukselliseen sekasortoon, tai kuten Carlyle asian ilmaisi: ”Kapinallisina aikoina, jolloin tuntui, että jopa kuninkuus oli kuollut ja tuhottu, Cromwell ja Napoleon astuivat jälleen esiin kuninkaina.”⁹ ”Sankari” – tai ”suurmies” – muovasi historiaa tahtonsa voimalla, kuului taustalla oleva viesti. Ei siis ihme, että sata vuotta myöhemmin Hitler oli Carlylen innokas ihailija – tai että Carlyleä luetaan nykyisin niin vähän.¹⁰

Myös huomattava sveitsiläinen kulttuurihistorioitsija Jacob Burckhardt pohti kirjoittamassaan esseessä kysymystä ”historiallisesta suuruudesta”. Kirjoitus perustui luentoihin, jotka Burckhardt oli pitänyt vuonna 1870, mutta se julkaistiin vasta hänen kuolemansa

jälkeen, vuonna 1905. Burckhardt myönsi, että ”todellinen suuruus on mysteeri”, mutta väitti, että me ”pyrimme vääjäämättä näkemään suurina ne menneisyyden ja nykyisyyden hahmot, joiden tekojen kautta hallitaan meidän erityistä olemassaoloamme”.¹¹ ”Suurmies” erottui hänen mukaansa muista ainutlaatuisuudellaan ja korvaamattomuudellaan.¹² Burckhardtia kiinnosti ensisijaisesti ”suuruus” kulttuurin alalla (erityisesti taiteilijoiden, runoilijoiden ja filosofien keskuudessa), sekä uskonnollisten hahmojen joukossa (myös hän nosti esiin Muhammedin ja Lutherin). Poliitiikassa hän yritti tehdä eron ”suuruuden” ja ”pelkän vallan” välillä, eikä nähnyt ”suuruutta” niissä, joita hän piti ”pelkkinä mahtavina tuhoajina” (*die bloßen kräftigen Ruinierern*).¹³ Ne, jotka vain tuhosivat eivätkä luoneet mitään, menettivät oikeutensa suuruuteen. Burckhardtin silmissä suuria olivat vain ne, jotka olivat osoittaneet pystyvänsä muuttamaan historiaa vapauttamalla yhteiskunnan ”kuolleista elämänmuodoista”.¹⁴ ”Suuruuteen” sisältyi hänen mukaansa enemmän kuin vain oman tahdon toteuttaminen. Ratkaisevaa oli se, miten yksilön tahto heijasti (näkökulman mukaan) Jumalan tahtoa, kansakunnan tahtoa tai aikakauden tahtoa.¹⁵ Epäselväksi jäi, miten tämä oli määriteltävissä.

Sekä Carlyle että Burckhardt etsivät ”suuruutta” persoonallisuudesta. Heidän yrityksensä määritellä ”suuruutta” jäivät kuitenkin epämääräisiksi. Kenties on todellakin mahdollista löytää taiteessa ja kulttuurissa objektiivinen määritelmä neroudesta, joka vastaa ”suuruutta”. Ehkä on objektiivisesti ottaen järkevää sanoa, että Michelangelo tai Mozart tai Shakespeare olivat ”suuria” taiteilijoita, koska asiantunteva esteettinen arvio heidän neroudestaan ja taiteellisesta kyvykkyydestään osoittaa, miten paljon ne ovat heidän aikalaistensa teosten yläpuolella. Burckhardtin mukaan taiteilijoiden, runoilijoiden ja filosofien suuruus oli heidän kyvyssään sekä tavoittaa aikakautensa henki että välittää tuleville sukupolville kestävä tulkinnallinen viitekehys sen ymmärtämiseksi.¹⁶ Vaatimattomammalla

tasolla, mutta kuitenkin sellaisella, jossa saavutuksia voidaan mitata täsmällisesti, on mahdollista puhua suurista urheilijoista, joiden suoritukset nousevat korkealle kaikkien muiden yläpuolelle. Tämä vie kuitenkin jo kauas poliittisesta ”suuruudesta”.

Italian uuden ajan historian asiantuntija Lucy Riall on äskettäin tarkastellut historiallisen suuruuden käsitettä uudella tavalla tulkitsemalla sen poliittiseksi ja kulttuuriseksi konstruktioksi. Hän on soveltanut tätä lähestymistapaa kirjoittamassaan Garibaldin elämäkerrassa.¹⁷ ”Niin italialaisille kuin ei-italialaisillekin”, hän toteaa, ”Garibaldi oli ja on yhä suurmies *par excellence*”.¹⁸ Riall tekee kuitenkin selväksi, että kyse on konstruktiosta – italialaisen yhteiskunnan luomasta ”sepiteestä”, jossa Garibaldilla itselläänkin oli sormensa pelissä. ”Kyseenalaistamalla suuruuden käsitteen”, hän tiivistää, ”poliittisen elämäkerran kirjoittaja voi paljastaa prosessin, jonka avulla suuruus saavutetaan, sitä manipuloidaan ja sitä käytetään hyväksi, ja kenties antaa jonkinlaisen selityksen sille, miksi kaipeamme sankareita.”¹⁹ Vain harvat kieltävät sellaisen tutkimuksen arvon, jossa selvitetään syitä sille, miksi tietynlaisina aikoina yhteiskunnat – tai ainakin niiden osat – ovat valmiit näkemään suuruutta poliittisissa johtajissaan (jotka ovat myös itse liiankin innokkaita näkemään sitä itsessään). Itsestään selvästi on myös tärkeää ymmärtää, miten hallintojärjestelmät manipuloivat ja käyttävät hyväkseen tällaisia näkemyksiä. Tarkasteltaessa olosuhteita, joissa johtajakultteja luodaan ja ne kukoistavat, avoimeksi jää kuitenkin yhä kysymys siitä, voidaanko tiettyjä poliittisia johtajia pitää ”suurina” ja jos voidaan, millä kriteereillä.

Politiikan alueella yritys määritellä ”suuruutta” objektiivisella tavalla tuntuu minusta loppujen lopuksi hyödyttömältä. Mitkä ovat kriteerit? Burckhardt oli valmis arvioimaan Tšingis-kaanin ”suureksi” sillä perusteella, että tämä johdatti seuraajansa ”paimentolais-elämästä maailmanvalloitukseen”. Tšingis-kaanin perilliseksi itseään väittävää Timur Lenkiä hän ei kuitenkaan hyväksynyt ”suureksi”,

koska piti tätä vain ”mahtavana tuhoajana”, joka jätti mongolit huonimpaan tilaan kuin missä he olivat hänen noustessaan valtaan. Voiko tätä erottelua pitää muuna kuin subjektiivisena arviona? Molempia hallitsijoita pelättiin aiheesta: heidän armeijansa rynnistivät suurten alueiden ylitse ja jättivät jälkeensä kymmeniä tuhansia uhreja. Moraalisin perustein molemmat hallitsijat olivat vastenmielisiä esimerkkejä rajattomasta julmuudesta. Moraalilla ei kuitenkaan ollut sijaa Burckhardtin arviossa näiden henkilöiden ”suuruudesta”. Hänen arvionsa näyttää perustuvan heidän valloitustensa tehokkuuteen (valloittajien, ei valloitetujen näkökulmasta). ”Suuruus” tuntuu olevan vain tiettyjen katsojien silmissä. Ja sitä paitsi: lisääntykö ymmärryksemme siitä, miten Tšingis-kaani ja Timur Lenk hankkivat valtansa ja käyttivät sitä, jos Tšingis-kaani todetaan ”suureksi” ja Timur Lenkiä puolestaan ei?

Kaukaista menneisyyttä tarkasteltaessa on kenties mahdollista jättää moraalit pois yhtälöstä. Moraalisuus arviointikriteerinä haalistuu ajan myötä, kunnes katoaa kokonaan. Ehkä näin ei pitäisi tapahtua, mutta niin kuitenkin on. Vain harvat kiinnittävät vuosisatojen takaisten valloittajien saavutuksia arvioidessaan huomiota verilöylyjen määrään. Mutta miten on nykyaikana? Moderni poliittinen valta edellyttää poikkeuksetta moraalisia valintoja ja ideologia kannanottoja, jotka vääjäämättä vieraannuttavat joitakin ihmisiä ja herättävät toisissa ihailua. Millainen määrä paheksuntaa estää arvioimasta henkilöä ”suureksi”? Lähihistorian parjatuin poliittinen johtaja on kiistatta Adolf Hitler. Tuskin kukaan käyttäisi nykyisin sanaa ”suuri” kuvaamaan ihmistä, joka oli pääsyyllinen maailmansotaan, holokaustiin ja oman maansa tuhoon. On kuitenkin esitetty, että Hitleriä voitaisiin tarkastella ”kielteisen suuruuden” termein.²⁰ Tästä näkökulmasta katsottuna moraalinen inho jää Hitlerin valta-
van (joskin katastrofaalisen) vaikutuksen ja kiistämättömän historiallisen merkityksen tunnustamisen varjoon. Sen lisäksi, että tämä lähestymistapa voitaisiin tulkita implisiittiseksi, joskin ehkä

tahattomaksi apologiaksi, se osoittaa jälleen, miten tyhjä historiallisen ”suuruuden” käsite on. Vaikka ”suuruus” pystyttäisiin käsitteellä määrittelemään kelvollisesti, se supistaa äärimmilleen vietyinä historiallisen muutoksen yksilöiden teoiksi. Lopputulos on käytännössä henkilöityä historiaa, jonka selitysvaikutus jää hyvin rajalliseksi, ellei sitä sijoiteta laajempiin kausaalisin puitteisiin.

Poliittisen ”suuruuden” määrittelemiselle on vielä muukin este. Käsite on paitsi löyhä, myös altis arvojen muuttumiselle. Winston Churchill on lähes ainoa moderni läntinen poliittinen johtaja, jota on luonnehdittu ”suureksi”.²¹ Hänen johtajuudellaan toisen maailmansodan aikana on oikeutetusti katsottu olleen suuri merkitys länsiliittoutuneiden voitolle ja vapauden voitolle tyranniasta läntisessä maailmassa. Väitteet hänen ”suuruudestaan” ovat kuitenkin joutuneet vastakkain sen tosiasian kanssa, että Churchillin rotua ja siirtomaaimperiumia koskevat näkemykset ovat ajan mittaan alkaneet herättää pahennusta – jopa siinä määrin, että hänen patsastaan Westminsterissä oli suojeltava ”Black Lives Matter” -protestien mielenosoittajilta, jotka pitivät Churchillia rasisena imperialistina. Hänen näkemyksensä valkoisten ylemmydestä brittiläisten siirtomaiden alkuperäisasukkaisiin nähden oli tyypillinen sen ajan hallitsevalle eliitille (ja monille muille ihmisille). Monia hänen lausunnoistaan on alettu myöhemmin pitää luotaantyöntävinä, mutta hänen omana aikanaan ne olivat aivan tavanomaisia. (Syytökset, joiden mukaan hän olisi ollut vastuussa Bengalien vuosien 1943–44 hirvittävästä nälänhädästä, ovat kuitenkin liioiteltuja. Keskustelua siitä, olisiko hän voinut tehdä enemmän lievittääkseen kauhistuttavaa kärsimystä, käydään yhä. On kuitenkin selvää, että sotilaallisten laivakuljetusten etusija keskellä maailmansotaa asetti rajat sille, mikä oli mahdollista.)²² Jälkimaailman silmissä yhtä vastenmielinen on Churchillin asenne rotukysymykseen, samoin kuin hyväksyntä, jota hän osoitti eugeniikkaa kohtaan. (Toisin kuin monet aikalaisensa, hän kuitenkin tuki poikkeuksetta juutalaisia,

kannatti Balfourin julistusta kotimaan antamisesta heille eikä osoittanut merkkiäkään antisemitismistä.) Mikään näistä seikoista ei vähennä Churchillin erinomaisten saavutusten merkitystä. Niistä seuraa kuitenkin moraalisia kysymyksiä, jotka pakottavat tekemään vaikeita vertailuja ja subjektiivisia arviointeja, jos halutaan saada aikaan arvio hänen ”suuruudestaan”.

Sen vuoksi on minun mielestäni parasta lakata etsimästä ”suuruutta” poliittisista johtajista. Ei ole olennaista, ovatko he jonkin hämärän määritelmän perusteella ”suuria” vai eivät. Huomio tulisi sen sijaan keskittää johtajan historialliseen vaikutukseen ja jälki-vaikutukseen, perintöön. Moraaliset tuomiot – onko ”suuren” johtajan oltava hyvän asialla vai onko ”kielteinen suuruus” mahdollista – jäävät silloin pois (historioitsijoiden kielenkäytössä on tosin vääjäämättä moraalisia sävyjä). Tämä jättää luonnollisesti yhä avoimeksi kysymyksen yksilön roolista historiassa.

Se, että tietyt yksilöt erottuvat, nousevat merkittäviin asemiin, saavat valtaa ja pystyvät käyttämään sitä saadakseen aikaan poliittisen muutoksen, liittyy läheisesti tiettyihin persoonallisuuden piirteisiin, oletettuihin luonteen vahvuuksiin ja kyvykkyyteen. Tällaisia yksilöitä sanotaan usein ”karismaattisiksi”. Luonnehdinta kertoo yleensä vain sen, että kyseinen yksilö vaikuttaa jollakin – tavallisesti määrittelemättömällä – tavalla puoleensavetävältä tai viehättävältä. Mutta se, mikä on jonkun mielestä puoleensavetävää tai viehättävää, on toisen mielestä luotaantyöntävää. Entä miksi tietyn yksilön persoonallisuuden piirteet olisivat yhtenä aikana poliittisesti epämiellyttäviä ja jonakin toisena hyvin puoleensavetäviä? Tämä viittaa selvästi tiettyyn kontekstiin tai tiettyihin olosuhteisiin, joiden välitessa yksilöä pidetään ”karismaattisena”, mikä lisää usein merkittävästi kyseisen yksilön poliittisen toiminnan tehokkuutta.

Tapa, jolla saksalainen sosiologi Max Weber (1864–1920) käytti ”karisman” käsitettä, on hyödyllinen yritettäessä ymmärtää yhteyttä yksilön roolin sekä niiden sosiaalisten ja poliittisten raamien

välillä, joissa tuon yksilön persoonallisuus osoittautuu toimivan maksimaalisen tehokkaasti. Weberin mukaan ”karisma” ei tarkoitanut sitä, että yksilöllä olisi välttämättä pitänyt olla poikkeuksellisia ominaisuuksia, jotka olisivat tehneet hänestä objektiivisesti katsoen karismaattisen – vaikka monilla poliittisilla johtajilla selvästi onkin erityisiä kykyjä esimerkiksi julkiseen puheen pitämiseen tai heillä on mahdollisesti hurmaavia ja puoleensavetäviä persoonallisuuden piirteitä. Sen sijaan Weber painotti tapaa, jolla ”seuraajat” (”karismaattinen yhteisö”) näkevät johtajaksi julistamansa yksilön erinomaiset ominaisuudet. Tässä mielessä ”seuraajat” *luovat* ”karisman”, jonka he näkevät ”valitussa” – he näkevät tuossa yksilössä sankaruutta tai suuruutta, ”kutsumuksen” (tai ideologisen sanoman), joka on heistä houkutteleva.²³ Moderneissa poliittisissa oloissa ”karisma” voi olla ja vääjäämättä myös on hallitusta lähellä olevien tiedotusvälineiden ja massapuolueiden luoma ja ylläpitämä, niin että se, mikä nähdään poliittisen johtajan ”karismana”, on suureksi osaksi poliittisen liikkeen, tiedotusvälineiden antaman kuvan tai silkan propagandan avulla tapahtuvan ”markkinoinnin” luoma keinotekoinen tuote. Diktaattorit käyttävät paljon aikaa ja tarmoa siihen, että luovat henkilökultin, joka yhdessä vahvan sortokoneiston kanssa auttaa heitä lujittamaan otettaan vallasta ja säilyttämään sen.²⁴ Johtajan joukkopalvonta diktatorisissa hallintojärjestelmissä on keinotekoisesti aikaansaatu, ei heijastus johtajan aidoista henkilökohtaisista ominaisuuksista.

”Karismaattiset” hahmot voivat luonnollisesti yhtä hyvin menettää kuin saavuttaa erityisen auransa, tavallisesti siksi, että epäonnistuvat – toisinaan katastrofaalisesti – tai eivät kykene täyttämään odotuksia. Brittiläisen oikeistosiiven konservatiivipoliitikon Enoch Powellin väitteestä, että ”kaikki poliittiset urat päättyvät epäonnistumiseen” on ilmeisiä poikkeuksia. Lukuisat epäonnistuneet poliittiset johtajat, joita joskus pidettiin huomattavina mutta jotka sitten myöhemmin hylättiin, ovat kuitenkin todiste yksilön

ohimenevästä roolista ja hänen hallitsemattomissaan olevista voimista, jotka rajoittavat hänen liikkumavaraansa ja määräävät historiallisen muutoksen laajemman luonteen. Jos halutaan arvioida yksilön roolia ”historian tekijänä”, arviointi pitäisikin aloittaa tarkastelemalla ensisijaisesti paitsi hänen persoonallisuuttaan, myös olosuhteita, jotka muovaavat tuon yksilön panosta.

Karl Marx esitti vuoden 1852 ensimmäisinä kuukausina kirjoittamansa esseen *Der 18te Brumaire des Louis Napoleon* alkuriveillä lähestymistavan, joka on täydellinen vastakohta ”suurmies”-käsitteelle ja saattaa olla tässä hyödyllinen: ”Ihmiset tekevät oman historiansa, mutta eivät tee sitä vapaasti, eivät itse valituissa, vaan heidän kohdalleen sattuneissa, annetuissa ja perinnöksi saaduissa olosuhteissa.”²⁵ Ei tarvitse olla marxilainen (enkä minä ole koskaan ollutkaan) nähdäkseen tämän toteamuksen seuraukset historiallisen muutoksen ymmärtämiselle. Marx ei etsinyt historiallista ”suuruutta” vaan hän pyrki selittämään, miten merkityksetön henkilö, suorastaan pelle (jollaisena hän Louis Bonapartea eli Napoleon III:tta piti), oli kyennyt saamaan itselleen diktatorisen vallan joulukuun 1851 vallankaappauksessa. Hän löysi vastauksen siitä, että mikään yhteiskuntaluokka ei kyennyt tuohon aikaan ottamaan valtaa ranskalaisessa yhteiskunnassa – tämä oli hänen mielestään epätavallinen ja vääjäämättä ohimenevä asiointi. Työläiset oli voitettu vuoden 1848 vallankumouksessa, ja porvaristo taas oli jakaantunut ja poliittisesti heikko. Proletariaatin ja porvariston heikkous antoi Louis Bonapartelle – jota Marx luonnehtii purevasti ”vakavaksi narriksi”, jolla oli takanaan ”pitkä ja seikkailukas kulkurielämä”,²⁶ mahdollisuuden ottaa haltuunsa toimeenpanovalta valtiossa ja lahjoa, suostutella sekä muulla tavoin manipuloida ryysyköyhälistö ja pienviljelijät tukemaan diktatuuriaan.

Sosiaalisten ja poliittisten voimien tasapaino, joka oli muodostanut rakenteelliset puitteet Louis Bonaparten valtaannousulle, määräsi sen jälkeen hänen henkilökohtaisen vallankäyttönsä laajuuden.

Tämä antoi hänelle ”suhteellisen autonomian” luokkavoimien suhteen; hän pystyi jonkin aikaa toimimaan ilman niiden rajoittavaa vaikutusta. Tätä luokkatasapainotulkintaa ei tarvitse sellaisenaan hyväksyä. Vallitsevien rakenteellisten edellytysten korostaminen valaisee kuitenkin yksittäisten johtajien mahdollisuutta hankkia poikkeuksellisen suuri määrä henkilökohtaista – ja usein tyranni- maista – valtaa käyttämällä hyväkseen kriisejä ja poikkeuksellisten olosuhteiden sekasortoisuutta. Yleisesti sanottuna tämä lähestymistapa korjaa yksilön roolin tavanomaista ylikorostusta historiallisen muutoksen aikaansaamisessa. Lähtemällä liikkeelle ikään kuin ”väärästä” päästä ja painottamalla persoonallisuuden ja yksilöllisten saavutusten sijaan kontekstia ja olosuhteita päädytään analyysiin, joka ei kiistä yksilön roolia mutta tarkastelee ensin puitteita, joissa tämä rooli oli mahdollinen. Tähän pohjautuu myös politiikan tutkija Archie Brownin modernista poliittisesta johtajuudesta esittämä innostava ja tarkkanäköinen analyysi. Hänen lähtökohtanaan on, että poliittiset johtajat ”toimivat kaikkialla historian määrittämässä poliittisissa kulttuureissa”. Brown toteaa, että erityisesti demokraatioissa ”ylimpään johtajaan kohdistuu paljon rajoituksia, mutta siitä huolimatta on yhä useammin alettu kiinnittää liikaa huomiota tikkaiden ylimmällä puolalla olevaan henkilöön”.²⁷

Jokaisella ihmisellä on luonnollisesti persoonallisuus, joka heijastaa synnynnäisiä, lapsuudesta saakka muovautuneita luonteenpiirteitä, joihin kasvatus, koulutus, elämän tarjoamat mahdollisuudet ja sosiaalinen ympäristö ovat painaneet leimansa. Kaikki persoonallisuudet eivät kuitenkaan sisällä ominaisuuksia, jotka viittaisivat johtotehtäviin, oli kyse sitten politiikasta, liike-elämästä tai muista elämän alueista. Liike-elämässä paljon käytetyt persoonallisuustyyppejä ja johtamistaitoja käsittelevät tutkimukset eivät oletettavasti ole kovin hyödyllisiä, kun puhutaan poliittisesta johtajuudesta. Luotettavuus, vastuuntuntoisuus, ennakkoluulottomuus, emotionaalinen tasapaino, sosiaalisuus, työteliäisyys, miellyttävä luonne,

tyyneys paineen alla ja yhteistyöhalukkuus ovat epäilemättä toivottavia ominaisuuksia yritysjohtajassa.²⁸ On kuitenkin helppo nimetä poliittisia johtajia, jotka eivät täyttäneet näitä edellytyksiä ja jopa torjuivat niiden toivottavuuden, mutta jotka olivat siitä huolimatta – ainakin jonkin aikaa – hyvin tehokkaita (ja ovat sitä nykymaailmassa toisinaan vieläkin).

Olosuhteet, joissa tietynlainen persoonallisuus saattaisi olla menestyksenkäs poliittinen johtaja, vaihtelevat niin paljon, että yleistysten tekeminen on vaikeaa. Se, mikä toimii vakiintuneessa demokratiassa, saattaa olla suuren kriisin poliittisessa sekasorrossa täysin tehotonta. Diktaattorilla voi olla persoonallisuuden piirteitä, joita hyvinvoivassa, moniarvoisessa yhteiskunnassa useimmat ihmiset pitävät vastenmielisinä mutta joita arvostetaan kriiseissä, jotka ovat usein nostaneet diktaattoreja valtaan. Hitleriä on esimerkiksi mahdotonta ymmärtää, ellei oteta huomioon ensimmäisen maailmansodan ja suuren laman raastavaa vaikutusta saksalaiseen yhteiskuntaan. ”Tehokkuus” voi olla lyhytaikaista ja johtaa lopulta katastrofiin, mutta olemassaoloaikanaan sillä voi olla merkittäviä seurauksia. Historiallisen kontekstin olosuhteet määrittävät hyvin pitkälle tietyn persoonallisuustyyppin vaikutuksen.

Olosuhteet määräävät myös, minkä tyyppistä valtaa todennäköisesti harjoitetaan. Michael Mannin mukaan on olemassa neljä erillistä, joskin toisiinsa liittyvää vallan lähdetä: ideologinen, taloudellinen, sotilaallinen ja poliittinen.²⁹ Olosuhteet sanelevat, mikä niistä minäkin aikana dominoi. Olosuhteista ja vallitsevasta valtaasetelmasta riippuu myös se, millainen persoonallisuustyyppi nousee merkittävään asemaan, saa laajempaa kannatusta ja institutionaalista tukea. Historiallisesti johtajalta on eri tilanteissa edellytetty hyvin erilaisia ominaisuuksia; esimerkiksi yhteiskunnassa, jossa vallitsi kyseenalaistamaton institutionalisoitu ideologia, vaatimukset olivat toiset kuin epävakauden, poliittisen kriisin tai sodan leimaamassa yhteiskunnassa.

YKSIKIN JOHTAJA VOI MUUTTA HISTORIAN KULKUA – HYVÄSSÄ JA PAHASSA

Poikkeusajat tuottavat poikkeuksellisia johtajia, jotka tekevät yhtä poikkeuksellisia – ja usein kauheita – asioita.

Arvostettu englantilainen historioitsija **Sir Ian Kershaw** pohtii, mikä nostaa vahvat persoonallisuudet valtaan ja mikä edistää – tai rajoittaa – heidän vallankäyttöään? Mitkä yhteiskunnalliset ja poliittiset olosuhteet määräävät, minkä tyyppistä valtaa he ilmentävät ja minkälaiset johtajat – autoritaariset vai demokraattiset – menestyvät? Miten tärkeä tekijä on persoonallisuus itsessään, sekä valtaan nousussa että vallan käytössä?

Kershaw kertoo johtajien työskentelytavasta ja suhteesta heitä tukeviin hallitseviin rakenteisiin. Hän tuo esiin myös virheitä, joihin johtajat sortuivat valtansa loppuajoina. Tavallisimpana niistä on ylimielisyys, joka ilmenee erityisesti liian kauan vallassa olleissa diktaattoreissa.

KL 91.8
ISBN 978-952-382-671-7

DOCENDO
www.docendo.fi

Kansi: Katse Design